XX ASR ADABIYOTINI O'RGANILISHIGA DOIR MULOHAZALAR

Qosimov Usmon
Professor
Gulmira Abdullayeva
tayanch doktoranti
Jizzax davlat Pedagogika Instituti

Annotatsiya: Ushbu maqolada XX asr o'zbek adabiyotining o'rganilishiga oid ayrim masalalar tahlil qilinadi. Unda Abdulla Qodiriy, G'afur G'ulom, Abdulla Qahhor kabi adiblarning murakkab davr sharoitida yaratgan asarlari, ularning ijodiy jasorati hamda mafkuraviy tazyiqlarga qarshi kurashi yoritilgan. Shuningdek, Abdulla Qahhorning "Yoshlar bilan suhbat" asarining tarixiy ahamiyati, adibning yosh iste'dodlarga bo'lgan e'tibori va ularning shakllanishidagi o'rni haqida fikr yuritiladi. Maqola istiqlol davrida milliy adabiyotimizni haqqoniy o'rganish imkoniyatlari va ijodkorlarga bo'lgan e'tiborning ortganini ham ko'rsatadi.

Kalit so'zlar: XX asr adabiyoti, Abdulla Qahhor, ijodiy jasorat, "Yoshlar bilan suhbat", adabiy tanqid, yosh iste'dodlar, istiqlol davri adabiyoti.

Annotation: This article presents reflections on the study of 20th-century Uzbek literature, focusing on the creative legacy and historical significance of prominent writers such as Abdulla Qodiriy and Abdulla Qahhor. It examines how the social and political environment of their time influenced their works and explores the impact of ideology and censorship on literary creativity. Special attention is given to Abdulla Qahhor's moral

courage, critical thinking, and his mentorship of young writers. The article also highlights the post-independence revival of interest in national literary heritage, including the re-publication of Qahhor's works, such as *"Conversation with Youth"*, which remain valuable for understanding artistic truth, freedom of expression, and the development of modern Uzbek literature.

Keywords: Uzbek literature, Abdulla Qahhor, 20th century, censorship, ideology, literary criticism, creative freedom, young writers, independence, cultural revival.

Ma'lumki, har bir iste'dodli san'atkor o‘z davrining farzandi sifatida ijod qiladi, tabiiyki, uning asarlarida o‘sha davr muhitining ob'ektiv ta'siri u yoki bu tarzda aks etadi. XX asr adabiyotimiz vakillari, xususan,Abdulla Qodiriy va Qahhor ijodi ham o‘z davr-muhitining ijtimoiy - siyosiy muammolari ta'siridan, xususan, hukmron mafkura iskanjasidan butunlay xolis bo‘lishi mumkin emas edi. Zero, Qodiriy va Qahhorlar "hayot haqiqati va badiiy haqiqatga nechog‘li katta e'tibor bermasin, tuzum va mafkura ba'zan ularni chekinishga majbur ham qilgan"ini (B.Nazarov) unutmaslik lozim. Ular ham og‘ir zamonda yashadi. Haq so‘zi uchun ne-ne ziyolilarga "xalq dushmani" degan tamg‘a yopishtirilib, o‘limga mahkum etilgani, millatning eng sara gullari "millatchi" degan tuhmat bilan mahv etilganini ko‘rdi. Turli siyosiy ayblov-tazyiqlar, quruq tuhmatlar ularni ham chetlab o‘tmadi. Qodiriy va Cho‘lponlar qatori Qahhor kabi ulug‘ adiblarimizga hamisha yuksak e'tiqod va ehtirom ko‘rsatib kelgan O‘zbekiston Qahramoni Abdulla Oripov ular ko‘rgan nohaqligu fojealarning asl sabab-oqibati haqida armon bilan mushohada yuritib, jumladan, G‘.G‘ulom ijodi va qiyin qismati haqida shunday yozadi: "Ular g‘oyat murakkab, g‘oyat ziddiyatli, tahlikali bir davrda yashab o‘tdi. Mustabid imperiyaning beomon mafkurasi, mustamlakachilik siyosati minglab haqgo‘ylar boshini yeyishga ulgurdi, qanchadan-qancha iste'dod egalarining bo‘yniga bo‘yun turuq solishga erishdi. Nog‘orasiga o‘ynashni xohlamaganlarni qatl qildi, quvg‘in ostiga oldi. Shu tariqa o‘zbek xalqi o‘zining o‘nlab beqiyos farzandlaridan bevaqt ayrildi. Madhiyabozlik adabiyotning ommaviy taom iliga aylangan. Ne-ne go‘zal tashbehlar, chaqmoqdek misralar somon orasi dagi qahrabo bug‘doy donalaridek nazardan qolib ketar edi. Ushbu achchiq haqiqatni, ayniqsa, bugungi yoshlar teran tushunmoqliklari kerak." Shunda ular Erk va Mustaqilligimizga qancha qurbonlar eaziga erishilganini chuqurroq anglab, uni qadrlashni o'rganadilar.

Istiqloldan so‘ng xalqimizning ko‘p asrli boy madaniyati va adabiyotini keng va haqqoniy o‘rganishga beqiyos imkoniyatlar yaratildi. Jumladan, Abdulla Qahhor tavalludining 100 va 110 yilligi munosabati bilan qator asarlari qayta nashr etilishi ma'naviy va adabiy hayotimizdagi muhim bir voqea bo‘ldi. O‘z davrida qizg‘in bahs-munozaralarga sabab bo‘lgan "Sarob" romani va qissalarining ilmiy-tanqidiy matnlari bilan birga qaytadan nashr etilganligi tanqid va adabiyottshunos ligimiz uchun ham qimmatli manba bo‘lib xizmat qilishi shubhasizdir.* Oldingi nashrlarida birmuncha qisqar tirib bosilgan yoki kiritilmay qolgan qator asarlari ham yangi nashrni tayyorlovchilar va tahririyat tomonidan e'tiborga olinganligi quvonarli holdir. Bu borada etuk matnshunos-adabiyotshunos Otabek Jo‘raboev, Marhabo Qo‘chqorova, Nodira Jalilova va Sanobar Matlubovalarning fidoyiliklarini ham qayd etish lozim. Ularning jonkuyarligi natijasida adibning bundan yarim asr muqaddam mustabid tuzum mafkurasi tomonidan butunlay qoralanib, badnom qilingan **"Yoshlar bilan suhbat"** asari ham ilk marta arxiv materiallari va qo‘lyozmalari asosida alohida nashr etilishi tahsinga loyiqdir. "Insonni jisman yo‘qotish mumkin, ammo uni engib bo‘lmaydi" (Ernest Xemenguey) degan so‘zlarni buyuk adiblarimizga va ular ning mumtoz asarlariga nisbatan ham aytish mumkin. Darhaqiqat, "qo‘lyozmalar yonmaydi" deganlaridek, hayotiy haqiqat bilan yo‘g‘ril gan va xalqqa, adabiyot rivojiga xizmat qilishdek ulug‘ maqsad va ezgu niyatlar bilan yaratilgan asarlar yo‘qolmaydi, mahv etilmaydi. O‘zining betakror shaxsi, mardona haqgo‘yligi va jasorati, ko‘rkam ijodi bilan adabiyotimiz tarixida o‘chmas nom qoldirgan

realist adib Abdulla Qahhor asarlari bu jihatdan alohida e'tiborga loyiq. Xususan, adibning o‘z davrida adabiyotimiz va tanqidchiligimz saviyasini ko‘tarishda muhim ahamiyat kasb etgan va hukmron sovet mafkurasining zo‘ravonlik siyosatiga qarshi bir isyon bo‘lib tuyulgan "**Yoshlar bilan suhbat**" kitobi bugun ham ijtimoiy adolatning yorqin bir dalili va unutilmas sabog‘i bo‘la oladi. Adib vafotidan so‘ng zukko matnshunos va tarjimon Kibriyo Qahhorova hamda taniqli adabiyotshunoslar Ozod Sharafid dinov va Matyoqub Qo‘shjonovlarning sa'y-harakati bilan 1968 yili chop etilgan "Yoshlar bilan suhbat"* kitobining nashri va bu noyob kitobning ayanchli taqdiridan bugungi minglab yosh kitobxonlarimiz deyarli bexabar deyish mumkin. 30 ming nusxada chop etilgan va adabiyotning ijtimoiy-estetik mohiyati, badiiy ijod va mahorat sirlaridan bahs etuvchi bu nodir kitob qahhorona keskin aytilgan fikrlar sababli savdo rastalaridan yig‘ishtirib olinib, barchasi uyum-uyum qilib, nash riyot maydonida yoqib yuborilgan* Jaholatning chirkin namoyishi bo‘lgan bu qabohat sababi haqida buyuk adabiyotshunos, O‘zbekiston Qahramoni Ozod Sharafiddinovning "Ijodni anglash baxti" nomli asarida shikasta xotiralarni o‘qiymiz:"1967 yil. Sentyabr oyining so‘lim oqshomlaridan biri. Alisher Navoiy nomidagi teatr. Adibning 60 yillik to‘yi nishonlanmoqda...Zalni liq to‘ldirgan odamlar Abdulla Qahhorning nutqini kutish yapti. Nihoyat, unga so‘z berildi... Nutq juda qisqa edi, lekin shu qisqa nutq zalda bo‘ron yasadi. Ko‘p o‘tmay, bu bo‘ron shaharga, viloyatga, butun respublikaga yoyildi. O‘sha nda adib nima degan ediki, bu gaplar hammani bu qadar larzaga solgan edi. "**Men partiyaning soldati emas, ongli a'zosiman!"** Bu gap zalda bombaday portladi. Adibning Toshkentda kechasi aytgan gapi yarim soatda Moskvaga- Markaziy Komitetga va boshqa tashkilotlarga etgan edi. O‘sha kezlarda va undan keyin ham butun Sovet Ittifoqida boshqa bironta yozuvchi buyruqni so‘zsiz bajaradigan itoatkor soldat bo‘lish g‘oyasiga qarshi lom-lim degani yo‘q. Abdulla Qahhor o‘sha nutqida, aslida, inson erkini, inson aqlini himoya qilib hayqirgan, inson ustidan zo‘ravonlik qilishga qarshi norozilik bildirgan edi...Abdulla Qahhor bu nutqidan keyin umrining oxirigacha va vafotidan keyin ham anchagacha ta'na-dashnomlardan qutulmadi..."* Bu achchiq haqiqatga qo‘shimcha qilib aytish lozimki, hukmron kommunist ik firqaning ulug‘ adib ijodi va shaxsiga nisbatan adolatsizligi shu bil angina tugagani yo‘q. Adabiyotimiz rivojiga beqiyos hissa qo‘shgan xalq yozuvchisining ijodini o‘rganish ancha yillar deyarli taqiqlab qo‘yildi va adibning 70-75 yilliklari ham munosib nishonlanamadi, hatto adibga yaqin bo‘l gan talantli shoir-yozuvchilar va adabiyotshunoslar ham u yoki bu yo‘llar bilan tazyiqqa duchor qilindi. Aslida, bu nohaqliklarning tub sababi- Abdulla Qahhorning haqgo‘yligi va o‘ziga xos ijodiy jasorati bilan bog‘liq ediki, ko‘p yoshlarimiz bu haqiqatni endi anglab etmoqda. Yoxud A.Qahhorning 1956 yili O‘zbekiston Yozuvchilari uyushmasining Plenumida so‘zlagan tarixiy nutqi hamda O‘z Fanlar Akademiyasida Abdulla Qodiriyga bag‘ishlangan yig‘indagi (1964) ma'ruzasi qanchalik jiddiy ahamiyat kasb etganligi ham endilikda ayon bo‘lmoqda. Qahhorning mantiqan boy, samimiyat to‘la nutqlari nohaq qoralangan va stalincha mash'um siyosatning qurboni bo‘lgan adiblarimizning hayoti va ijodini o‘rganish va ular merosini xalqqa qaytarishdek dolzarb ishga botinolmay turgan ko‘plab diyonatli olim va tadqiqotchilar uchun kuchli bir ma'naviy-ruhiy dalda bo‘lganligi tarixiy haqiqatdir* O‘zini adabiyotimizning "sergak posboni" deb bilgan Abdulla Qahhor kabi jasoratli adiblarimizning bunday yorqin nutq va maqolalari nafaqat badiiy ijod va adabiy- estetik tafakkurimiz rivojida, balki butun ijtimoiy-siyosiy va ma'naviy hayotimizda ham ulkan voqea bo‘lganligi bilan ibratlidir. Adibning "Yoshlar bilan suhbat" asaridagi maqola, taqriz va qaydlarni ham o‘qir ekanmiz, shunday bir xulosaga kelamiz: Adabiyot va ma'naviy hayotimizning bironta dolzarb muammosi yo‘qki, u haqda Abdulla Qahhor o‘z so‘zini aytmagan bo‘lsin. Chunonchi, adabiyotimiz kelajagi va uni yarat uvchi talantli yoshlar haqida g‘amxo‘rlik, badiiy ijod taraqqiyotining muhim omili bo‘lgan mumtoz yozuvchilarning asarlari ni qunt bilan o‘rganish, ularning go‘zallik "sir"larini kashf etish, milliylik va baynalmilallik, badiy til

muammolari. Yoxud ijod jarayoni, ijodkor shaxsi, ma'naviy qiyofasi, tanqid va adabiyotshunosligim izda mahorat masalala rining o'rganilishi... Ko'rinadiki, adabiy- tarixiy jarayonning asosiy yo'nalishlarini belgilovchi va Qahhor uchun ham g'oyat ahamiyatli bo'lgan muammolarni loaqal sanab ko'rsatish uchun ham butun bir sahifa etmaydi. Shuning uchun bu o'rinda ana shu muhim muammolardan ayrim lari haqida- ushbu yangi nashrda ham ancha keng yoritilgan mavzu –Abdulla Qahhorning ijodkor yoshlarga munosabati xususida va adibning yon daftarlari borasida muxtasar fikr yuritiladi. Abdulla Qahhor ijodi va shaxsini ozmi-ko'pmi o'rgangan va xususan, adib shogirdlari va zamondoshlarining yorqin xotiralari bilan yaqindan tanishgan kishi shunday bir xulosaga kelishi tabiiy: hozirgi zamon o'zbek adabiyotimizda iste' dodli yoshlar tarbiya siga Abdulla Qahhorchalik mehnati ko'p singgan, yoshlar ijodi va ma'naviy intellektual saviyasini Qahhor darajasida chuqur o'rgangan va ularga bu qadar kuchli ta'sir o'tkaza olgan yirik san'atkor o'tmagan desak, mubolag'a bo'lmaydi. Shukur Xolmirzaev havas va hayrat bilan aytganidek, adib bu jihatdan "istisno shaxs" edi. Adabiyot maydoniga kirib kelayotgan va "qalamni shuhrat yoki boshqa narsa ta'ma qilib emas, balki qalbidagi muhabbat va nafrat olovini olamga sochish" uchun olgan hech bir yosh ijodkor Abdulla Qahhorning o'tkir nigoxidan chetda qolmas edi. Dastlabki asarlari bilanoq ustoz adib nazariga tushgan, undan ruhiy madad olgan va endilikda o'zlari ham ijodiy kamolot darajasiga ko'tarilib, adabiyot imizning zalvorli yukini o'z zimmalariga olgan etuk ijodkorlarimiz ozmuncha emas. Qahhorning bu boradagi ibratli faoliyati adabiyotimiz rivoji uchun naqadar katta ahami yatga ega bo'lganligi va adib o'zining butun ijodi va mazmunli umri bilan yoshlarga qanday munosabatda bo'lish sabog'ini qoldirganligi, ayniqsa, Erkin Vohidovning "Qarzdorlik" nomli xotir asida ajib bir teranlik bilan ifodalangan: "Abdulla Qahhor biz endi adabiyotga qadam qo'ygan davr muhitining marka zida turgan shaxs edi, yoshlarga alohida e'tiborli, iste'dodni ilg'ash qobili yati beni hoya kuch li ustoz edi. Said Ahmad, M.Qo'shjonov, O.Sharafiddinov, O. Yoqubov, P.Qodirov, O'.Umarbekov, A.Oripov, O'.Hoshimov, Sh.Xolmirzaev, U.Nazarov singari yozuvchi larning ijodiy taqdirida A.Qahhorning ustozlik o'rni bor. Ustozning menga, so'ngra A.Oripovga ko'rsatgan xayrixohligi biz uchun o'ziga xos yashinqaytar gichday bo'lgani sir emas". **Erkin Vohidov. Qarzdorlik.- Iztirob. T, 1992, 239-b.** Yuqoridagi ro'yxatni Qahhor ijodidan va badiiy mahurat saboqlaridan bahramand bo'lgan Tog'ay Murod, Xayridddin Sulton, Erkin A'zam, SHoyim Bo'ta yev kabi o'nlab iste'dodli adiblarimiz bilan davom ettirish mumkin. Shuni alohida ta'kidlash lozimki, talantli yoshlarga doimiy e'tibor va g'amxo'rlik A.Qahhorning tabiatiga xos bo'lgan fazilatlardan edi. Bu haqda adibning o'zi yon daftarida shunday deydi:"Yozuvchi adabiyotga ikki xil kiradi: birinchi asari bilan tutab, birinchi asari bilan yashnab kiradi...Men adabiyot muhibiman, shuning uchun adabiyotga yashnab kirgan yoshlarni ko'rib quvonib ketaman, quvonchimni o'sha yoshning o'ziga izhor qilib aytaman.Bu yashnagan cho'g'ni elpish demakdir". (Asarlar, 6-t.,470-b.)"Adabiyot muhibi"-qahhorona kamtarinlik bilan aytilgan oddiygina ibora. Lekin shu oddiy so'zlar zamirida qanchalar mas'uliyat va jo'mardlik mujassam. Abdulla Qahhor ning iste'dodli yoshlarga ko'rsatgan mehr-e'tibori haqida o'ylaganda, beixtiyor benazir siymo, adabiyot va ilmu fazl ahliga tengsiz homiy Navoiy bilan ulug' adib Maksim Gorkiy yodimizga keladi. K.Fedinning guvohlik berishicha, har bir yosh iste'dodning adabiyot maydoniga kirib kelishi M.Gorkiyni shu qadar quvontirar ekanki, u o'sha "yosh ijodkorning yo'liga bamisoli poyon doz bo'lib to'shalgisi kelar, toki u ortiqcha mashaqqat va to'siqlarga behuda kuch sarf qilmay ijodning yuksak cho'qqilari tomon tezroq ko'tarila olsin",- der ekan. Darhaqiqat, talantni- xalqning bebaho mulki deb bilgan Abdulla Qahhorning iste 'dodli yoshlarga g'amxo'rlik va homiyligi ham hayratangiz edi. Zotan, uning adabiyotga va ijod axliga jonkuyarligi, ayniqsa, iste'dodli yosh larga talabchan murabbiyligi, eng avvalo, bu ulkan ijodkor qalbining oliyhimmatliligi va oliyjanobligi bilan, adabiyotimiz va manaviyatimiz ravnaqi yo'lidagi fidoiy jonkuyarligi

va masuliyati bilan izohlanadi. Qahhorning yoshlar haqidagi maqola va nutqlari dastavval shunisi bilan diqqatga molikki, ularda ko‘plab yosh shoir va yozuvchilar ijodiga xos bo‘lgan eng muhim fazilatlar nuktadonlik bilan e’tirof etilar hamda ularning asarlaridagi nuqsonlar va ijodiy o‘sishiga xalaqit berayotgan muammolar ham aniq-tiniq ko‘ratib berilar edi. Shu jihatlari bilan ular tanqid va adabiyotshunosligimizda yosh iste’dodlar ijodi haqida yaratilajak tadqiqotlarning yorqin bir sahifasi bo‘lib qolishi shubhasiz. Abdulla Qahhor adabiy yoshlarning asarlarini o‘ziga xos sinchi kovlik va talabchanlik bilan muttasil kuzatib va tahlil etib borar ekan, ularning ijodiy imkoniyatlari va intellektual salohiyatlarini yuksak qadrlar edi. Xususan, ustoz adib imizning 1965 yili yosh ijodkorlar bilan o‘tkaz gan suhbati adabiyotimiz va tanqidchiligimiz tarixida ham unutilmas uchrashuvlardan bo‘lib qolishini o‘shanda hamma ham birdek tasavvur etolmagan bo‘lsa kerak. “Hozirgi adabiyotimiz,- degan edi Qahhor o‘sha suhbatda,- naqadar yaxshi, naqadar katta bo‘lmasin, kelajakda yaratiladigan buyuk o‘zbek adabiyotining poydevori, faqat poydevori bo‘lib qoladi. Men nima uchun ertaga buyuk adabiyot yaratilishiga, bu adabiyotni hozirgi yoshlar yaratishiga aminman? Men hozirgi yoshlarni o‘zimning yoshligimga, bularning dastlabki asarlarini o‘zimning dastlabki asarlarimga qiyos qilib, shunday ishonch paydo qildim*”*. Hayot Abdulla Qahhorning bashoratini ro‘yobga chiqardi- bugungi kunda, eng avvalo, Istiqlol sharofati bilan o‘zbek adabiyoti va tanqidchiligi ham g‘oyaviy, ham badiiy-estetik saviyasi jihatidan yangi bir bosqichga ko‘tarildi. Shu munosabat bilan Abdulla Qahhor uy-muzeyidagi an’anaviy xotira kechasida aytilgan muhim bir haqiqatni alohida ta’kidlash lozim. Taniqli adiblar va akademiklarimiz A.Qayumov, B.Nazarov, N.Karimovlar hamda ustozlar U.Normatov, I.G‘afurov bilan birga X.Do‘stmuhammad, S.Umirov, A.Meliboev, Q.Yo‘ldo shev, Sh.Rizaev, R.Qo‘chqorov va Farg‘onadan Y.Solijonov, Gulistondan U.O‘ljaboev, Jizzaxdan bir necha adabiyotshunoslar qatnashgan o‘sha anjumanda sharqona lutf va minnatdorlik bilan tarixiy bir voqea e’tirof etilgan edi. Ya’ni Istiqlol davrida adabiyotga munosabat tubdan o‘zgardi, ijod ahliga ishonch-e’tibor va g‘amxo‘rlik har qachongidan ortdi. Buning yorqin dalili- bir necha zabardast ijodko rlarimiz-Said Ahmad, Abdulla Oripov, Erkin Vohidov, Ozod Sharafiddinov va keyinroq To‘lapbergen Qayipbergenovlar Vatanimizning yuksak mukofoti - O‘zbekiston Qahramoni unvoni bilan taqdirlandi. Quvonchli tomoni yana shundaki, ularning barchasi Qahhorning mehr-shafoatidan va unutilmas saboqlaridan bahramand bo‘lganlar. Shu boisdan ham biz bugun ustozimiz Abdulla Qahhorni to‘rt marta adabiyotimiz Qahramoni bo‘ldi,- deb e’zozlaymiz.

Foydalanilgan adabiyotlar:

1. Abdulla Qahhor. Tanlangan asarlar. 1- jild. Qissalar. 320 bet.T. 2015; 2-jild. Sarob. 420 bet. Yangi asr avlodi. T., 2016.
2. Abdulla Qahhor. Yoshl ar bilan suhbat. Akademnashr. T.2017,160 b.
3. Ozod Sharafiddinov. Chinorlardan biri. Ijodni anglash baxti. T.2004, 277-b. Dilmurod Quronov. Ilhom bilan yozilgan asar.-Adabiyotimiz faxri. T.2007, 201-b. H Boltaboev. Teranlik.- O’sha manba. 202-b.
4. M.Prishvin. Sobr.soch.v 6 tomax.T.4.M.,1957, str.479.
5. L.N. Tolstoy. O literature. M. 1955, s.21. K.Paustovskiy. Rasskazi. Ocherki. Stati. M.,”Xudoj.literatura”.1972- c/388.